

Latin Amerika'da Bölgeselleşme Pratikleri: Bir Entegrasyon Hayali?

Hazal Melike Çoban*
José Duarte Ribeiro**

Özet

Bu çalışma, Latin Amerika'da bölgesel entegrasyon girişimlerinin neden sürdürülebilir olamadığını ve bölgesel liderlik iddiası taşıyan ülkelerin bu süreçteki rolünü anlamayı amaçlamaktadır. Çalışmada ilk olarak uluslararası sistemin dönüşümü çerçevesinde, bölgeselleşme fikrinin tarihsel gelişimi incelenecektir. Sonrasında, bölgesel liderliğin entegrasyon girişimleri üzerindeki etkisi analiz edilecektir. Bu bağlamda, özellikle Güney Amerika alt bölgesinde ABD dışında liderlik iddiası olan iki ülkenin, farklı devlet başkanları yönetimindeki Brezilya ve Hugo Chávez dönemindeki Venezuela'nın bölgesel iş birliği ve entegrasyon girişimindeki rolü, otonomi teorisi çerçevesinde ele alınacaktır. Son olarak, bölgeselciliğin krizine yol açan dinamikler ve bu krizin entegrasyon süreçlerine olan etkisi bölgenin dönüşen iç dinamikleri ışığında ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Latin Amerika, bölgeselleşme, bölgesel örgütler, otonomi, hegemonya

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, hazalmelikecoban@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4384-1948

** Dr., Lizbon Üniversitesi, jose.ribeiro@ics.ulisboa.pt
ORCID : 0000-0002-2056-4263
Makale geliş tarihi: 19.11.2024
Makale kabul tarihi: 18.12.2024

Regionalization Practices in Latin America: A Dream of Integration?

Abstract

This study aims to understand why regional integration initiatives in Latin America have not been sustainable and the role of countries with regional leadership ambitions in this process. First, the historical development of the idea of regionalism will be examined within the framework of the transformation of the international system. Subsequently, the impact of regional leadership on integration efforts will be analyzed. In this context, the role of two countries with leadership aspirations outside the United States in the South American subregion—Brazil under various presidents and Venezuela during the Hugo Chávez era—will be explored through the lens of autonomy theory. Finally, the dynamics leading to the crisis of regionalism and the impact of this crisis on integration processes will be analyzed in light of the region's evolving internal dynamics.

Keywords

Latin America, regionalism, regional organizations, autonomy, hegemony.

Giriş

Günümüzde Uluslararası İlişkiler disiplinde ana akım teorilerin ve Batı temelli yaklaşımın ötesine geçilerek küresel bir Uluslararası İlişkiler yaklaşımının benimsendiği görülmektedir (Acharya, 2014). Bununla birlikte büyük güçlerin ve uluslararası örgütlerin meşruiyeti tartışılır duruma gelmiş, aynı bölge içinden ya da farklı bölgelerden ülkelerin bir araya gelerek oluşturduğu bölgesel örgütlerin önemi artmıştır. Yine de bölgeselleşme teorileri söz konusu olduğunda hâkim literatür Avrupa Bütünleşmesini açıklamaya çalışan yaklaşımlarla inşa edilmiştir. Fonksiyonalizm, neo-fonksiyonalizm, federalizm ya da hükümetlerarasıcılık yaklaşımları nevi şahsına münhasır Avrupa bütünleşmesine farklı açıklamalar getirmişlerdir. Buna karşın, söz konusu literatür, her ne kadar diğer bölgelerdeki entegrasyon girişimleri Avrupa'dan ilham alarak geliştirilmiş olsa da Avrupa dışındaki bölgeselciliği açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Latin Amerika söz konusu olduğunda bunun en görünen nedeni bölge ülkeleri arasındaki asimetri dir. Bu asimetri nedeniyle karşılıklı bağımlılık devletleri birbirine bağlayan bir süreç yaratamamaktadır. Bu durumda devletler bir araya gelmek için farklı motivasyonlara ihtiyaç duymaktadır. Örneğin, Latin Amerika'da bölgesel iş birliği, tarihsel olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD) hegemonyası altında şekillenmiş bir bölge olmanın sonucunda bağımsızlık ve otonomi arayışları çerçevesinde gelişmiştir. Hegemonyaya alternatif oluşturmak ve bölgesel

sorunların bölge içi aktörlerle çözülmesi çabası devletleri bir araya getiren faktörlerin başında gelmektedir.

Çalışma, söz konusu iş birliği girişimlerini Helio Jaguaribe (1979) ve Juan Carlos Puig (1980) tarafından kavramsallaştırılan otonomi teorisi çerçevesinde analiz etmektedir. Otonomi, “ulusal ve bölgesel düzeyde, bireyler ve sistemin temsilcisi olan kurumların serbest karar alabilmesini sağlayan koşulların varlığı ve bu koşulları kullanma yönünde bilinçli bir kararı ifade eder (Jaguaribe ve diğerleri, 1969: 66).” Bu bağlamda otonominin inşası için Jaguaribe (1979), devletlerin sosyo-kültürel uyum derecesini ve dış tehditleri etkisiz hale getirme kapasitesini öne çıkarırken, Puig (1980) merkeze karşı bölgesel ittifaklar kurmanın önemine vurgu yapar. Çalışma şu soruya cevap aramaktadır: Latin Amerika'daki bölgesel entegrasyon süreçleri, bölgesel liderlerin iş birliğini artırarak otonomi inşa etme çabalarına rağmen neden sürdürülebilir bir yapı oluşturamamaktadır? Bu çalışmanın temel varsayımı, bölgesel liderlik iddiasındaki ülkelerin, merkeze karşı ittifaklar kurarak bölgesel otonomiyi artırmayı hedeflediği; ancak bu liderlik kapasitesinin zayıflaması veya ortadan kalkması durumunda, bu ülkelerin bölgesel iş birliğini sürdürmemesi ve bölgeselciliğin krize girmesidir. Dolayısıyla, bölgesel iş birliği girişimleri bölge ülkelerinin dış tehditleri etkisiz hale getirmek amacıyla merkeze karşı ittifaklar kurma yoluyla otonomi arayışının bir dışavurumu olarak ele alınmaktadır.

Her ne kadar çalışmanın temel amacı bölgedeki entegrasyon girişimlerinin neden başarısız olduğu ve bölgesel liderliğin söz konusu girişimleri nasıl şekillendirdiği olsa da çalışmada bölge içi entegrasyon dinamiklerinin nasıl geliştiğini anlamak amacıyla, literatürdeki yaygın sınıflandırmayı takip eden bir biçimde, Latin Amerika'daki bölgesel entegrasyon girişimlerinin tarihsel gelişimi üç ana dalga olarak incelenmiştir. İlk dalga, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin artan etkisine tepki olarak ortaya çıkmış ve korumacı politikalarla bölge içi ticareti artırmayı hedeflemiştir. İkinci dalga, 1980'lerde neoliberal politikaların etkisiyle serbest ticaret anlaşmaları ve ekonomik entegrasyon çabalarını gündeme getirmiştir. Üçüncü dalga ise 2000'lerde sol eğilimli liderlerin bölgesel otonomi arayışıyla ABD'ye alternatif yapılar oluşturmayı amaçlayan örgütlerin kurulmasına yol açmıştır. Bu tarihsel çerçeve, Latin Amerika'daki entegrasyon süreçlerinin evrimini ve ana motivasyonlarını anlamak açısından önemlidir.

Sonrasında, entegrasyon girişimlerinde bölgesel liderlik iddiasında olan ülkelerin rolü ele alınacaktır. Bu kapsamda, Latin Amerika'da entegrasyon sürecinde liderlik iddiasında bulunan iki önemli ülke olan Venezuela ve Brezilya'nın rolü analiz edilecektir. Brezilya, Mercosur'un kurulmasında lider bir rol oynamış ve bölgedeki ekonomik iş birliğini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bununla birlikte UNASUR ve Latin Amerika ve Karayip Devletleri Topluluğu'nun (*Comunidad de Estados Latinoamericanos y Caribeños-CELAC*)

inşasında ülke kilit bir role sahiptir. Venezuela ise Hugo Chávez döneminde ALBA'nın kurulmasına öncülük ederek, ABD karşıtı bir bölgesel dayanışma modeli geliştirmiştir. Her iki ülke de bölgesel iş birliğine otonomi arayışı çerçevesinde yaklaşmaktadır. Bu iki ülkenin entegrasyon çabalarındaki liderlik rollerinin bölgedeki siyasi ve ekonomik iş birliği süreçlerini nasıl şekillendirdiği sorunsal otonomi teorisine referansla ele alınacaktır.

Son olarak, çalışma son on yıl içerisinde birçok kez krize giren bölgesel iş birliği girişimlerini analiz ederek bölgeselleşmenin krizini kurumsal, ekonomik ve siyasi olmak üzere üç ana başlık altında değerlendirecek ve Latin Amerika'da başarılı bir entegrasyon için önerilerde bulunarak sona erecektir.

Latin Amerika'da Entegrasyonun Tarihsel Gelişimi

İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan Avrupa Bütünleşmesi girişimleri, birçok bölgede olduğu gibi Latin Amerika'da da -ilk olarak bağımsızlık sonrası dönemde izlerini gördüğümüz-¹ entegrasyon tartışmalarını yeniden gündeme getirmiştir. Bazı yazarlar, Avrupa entegrasyonu sürecini açıklamaya çalışan teorik yaklaşımların Latin Amerika bölgesine uygulanmasını eleştirmektedirler (Kleinschmidt ve Pérez, 2017: 6). Bununla birlikte entegrasyon (ekonomik serbestleşme ve ulusüstü otorite) ile bölgeselcilik (egemenlik devri olmaksızın siyasi ve stratejik iş birliği) arasında ayırım yapılması gerektiği de savunulmaktadır (Nery, 2016: 65). Zira, Latin Amerika'da bölgeselleşme girişimleri yalnızca ekonomik ya da siyasi olmanın ötesinde, küreselleşme altında gelişen toplumsal düzenin meşruiyet krizine bir cevap niteliği taşımaktadır. Bu çalışma da söz konusu yaklaşımı benimsemekte ve Latin Amerika'daki gelişmeleri Avrupa temelli bölgeselleşme teorileriyle açıklamaya çalışmak yerine, bölgenin kendi dinamiklerini ön planda tutan ve Latin Amerika'da bağımlılık sorunsalına çözüm olarak ortaya çıkan otonomi teorisi perspektifinden bir analiz sunmaktadır.

Literatürde farklı yorumlamaları olmakla birlikte,² teorik olarak en çok kabul edilen yaklaşıma göre bölgede entegrasyonun gelişimi üç dalga halinde vücut

---

1 Latin Amerika'da bölgesel iş birliği pratikleri bağımsızlık sonrası dönemlere dayanmaktadır. Simon Bolívar, José Martí, Andrés Bello ve diğer kurucu aydınlar, yeni ülkelerin bağımsızlık mücadelesinde ve ortak siyasi, savunma ve ticari kurumları olan, ulusüstü parlamento meclisi de dahil olmak üzere bir Cumhuriyetler Birliği yaratma çabalarında önemli roller oynadılar (Fawcett, 2005: 30-33).

2 Örneğin, Cintia Quiliconi ve Raúl Salgado Espinoza (2017), yirmi birinci yüzyılda Latin Amerika bölgeselciliğini üç ana başlık altında toplamışlardır. Post-liberal bölgeselcilik örneği olarak UNASUR ve ALBA'yı, açık bölgeselcilik örneği olarak Pasifik İttifakı'nı ve çok kutupluluk ya da Latin Amerika tarzı diplomatik bölgeselcilik olarak CELAC'ı ele almışlardır. Türkçe literatürde ise çalışmanın bu bölümüne benzer bir çalışma Ertan Erol (2020) tarafından yapılmıştır. Erol erken entegrasyon dönemi, açık bölgeselleşme ve karşı-hegemonik bölgeselleşme olarak sınıflandırdığı üç dalgayı, ilgili dönemlerde ortaya çıkan bölgesel

bulmuştur (Estevadeordal vd., 2015; Quiliconi ve Espinoza, 2017; van Klaveren, 2017). İlki, yapısal bölgeselciliktir (*structural regionalism*). 1950'lerde başlayan bu bölgeselcilik dalgası, Latin Amerika'daki yapısalci ekonomik ve siyasi deneyimlerle karakterize edilmiştir. Katılımcı devletler tarafından benimsenen belirli ekonomik ve siyasi modellere odaklanarak 1970'lere kadar varlığını sürdürmüştür. İkinci dalga açık bölgeselcilik (*open regionalism*) olarak tanımlanmaktadır. Yapısalci dalganın ve bölgedeki kayıp on yılın ardından 1980'ler ve 1990'larda açık bölgeselcilik ortaya çıkmıştır. Bu aşama, Latin Amerika devletleri tarafından benimsenen ve daha derin küresel ekonomik entegrasyon çabalarını hedefleyen neoliberal modelle ilişkilendirilmiştir. Üçüncü dalga olan post-liberal bölgeselcilik, 2000'lerin başında belli bir ölçüde açık bölgeselcilğin yerini almıştır. Bu dalga, serbest ticaret anlaşmaları yerine bölgesel girişimlerin siyasi, sosyal ve toplumsal boyutlarını vurgulayan post-hegemonik bölgeselcilğe doğru bir kayma ile karakterize edilmektedir.

Birinci dalga olan yapısal bölgeselcilik, 1950-70'ler arasında ortaya çıkmış ve büyük ölçüde Raúl Prebisch'in liderlik ettiği Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu'nun (*Economic Commission for Latin America and the Caribbean-ECLAC*) fikirlerinden etkilenmiştir (Estevadeordal vd., 2015: 250). Bu dönemde ithal ikameci sanayileşme ve korumacı ekonomi politikaları bölge ülkelerinde hâkim olmuştur. Bölgesel iş birliği, yerli üretimi desteklemek ve sanayileşmeyi teşvik etmek için bir araç olarak benimsenmiş, aynı zamanda ekonomik özerklik hedeflenmiştir (Dabène, 2012: 7-10). Bu dönemde Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği (*Asociación Latinoamericana de Libre Comercio-LAFTA*) ve Orta Amerika Ortak Pazarı (*Mercado Comum Centro-Americano-MCCA*) gibi örgütler, ticaret ve iş birliğini geliştirme amacıyla kurulmuştur. And Paktı (*Comunidad Andean-CAN*, 1969) ve Karayipler Topluluğu (*Caribbean Community-CARICOM*, 1973) ise sanayi iş birliği ve ortak kimlik oluşturma gibi hedefler benimsemiştir (Giordano ve Devlin, 2011: 346-347). Ancak, Latin Amerika ekonomilerinin birincil ürün ihracatına bağımlılığı ve siyasi istikrarsızlık gibi nedenlerle, bu entegrasyon girişimleri sınırlı kalmıştır (Estevadeordal vd., 2015: 250). Bölge içi ticaret ve sanayi iş birliği hedeflerine tam anlamıyla ulaşamamıştır.

Bölgeselleşmenin ikinci dalgası, 1980-90'lar arasında küreselleşme ve neoliberal reformların etkisiyle açık bölgeselcilik olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde, yapısal bölgeselcilikten farklı olarak, yerli sanayilerin korunması yerine küresel pazara entegrasyon hedeflenmiş ve ticaret serbestleştirilmiştir (Malnight ve Solingen, 2015: 287). Washington Mutabakatının etkisiyle özelleştirme, mali

---

oluşumları ayrıntılı bir şekilde ele alarak politik ekonomi perspektifinden bir analiz ortaya koymuştur. Bu çalışma bölge ülkelerinin otonomi arayışıyla ortaya çıkan girişimlere odaklanmaktadır. Erol'un çalışması, bu çalışmanın kapsam dışı bıraktığı birçok bölgesel iş birliği girişimini anlamak için başvurulabilecek bir kaynak niteliğindedir.

disiplin ve deregülasyon politikaları uygulanmış; bölgesel entegrasyon küresel rekabet gücünü artırıcı bir araç olarak görülmüştür (Ziccardi, 2015: 298). Bu dönemde kurulan örgütler arasında Mercosur (1991), üye ülkeler arasında ortak pazar oluşturmayı hedeflemiş; NAFTA (1994) ise ABD, Kanada ve Meksika arasında bir serbest ticaret bölgesi kurmuştur. Açık bölgeselcilik, ticaret serbestleştirilmesi ve pazar entegrasyonuna odaklanmış olsa da güçlü ulusüstü kurumların eksikliği ve üçüncü taraflara yönelik korumacı politikalar gibi sınırlılıklara sahiptir (van Klaveren, 2017: 9-10).

Latin Amerika'da bölgeselleşmenin üçüncü dalgası, 2000'lerde ortaya çıkan ve post-liberal ya da post-hegemonik bölgeselcilik olarak anılan dönemdir (Riggirozzi ve Tussie, 2021: 3). Bu dalga, neoliberal politikaların başarısızlığına tepki olarak ortaya çıkmış, ekonomik entegrasyondan ziyade siyasi iş birliğini ve sosyal kapsayıcılığı önceliklendirmiştir. Dönemin bir diğer belirgin özelliği, ABD'nin bölgesel projelerden dışlanmasıdır (Briceño Ruiz, 2018: 574). ALBA, UNASUR ve CELAC gibi örgütler, bölge ülkelerinin otonomi arayışı ekseninde, ABD'ye ve ABD'nin önderlik ettiği Amerikan Devletleri Örgütü (*Organization of American States-OAS*) gibi kurumlara alternatif olarak kurulmuştur (Ziccardi, 2015: 299). Bu örgütler, ticaretin ötesinde yoksullukla mücadele, enerji iş birliği ve altyapı geliştirme gibi konulara odaklanarak bölge ülkelerinin kalkınmasını engelleyen kronik sorunlara çözüm bulmayı ve bu şekilde dışa bağımlılığı azaltmayı amaçlamıştır. Hugo Chávez'in öncülüğünde kurulan ALBA, dayanışmaya dayalı ekonomik ilişkileri teşvik ederken, UNASUR siyasi diyalog ve Güney Amerika entegrasyonuna öncelik vermiştir (Nery, 2016: 71). Ancak, Brezilya ve Arjantin'deki hükümet değişiklikleri ve Venezuela'nın ekonomik krizi, bu dalganın zayıflamasına neden olmuştur (Barros ve Gonçalves, 2021: 5).

Van Klaveren (2017: 18), 2010'lu yıllarda ortaya çıkan ve "çeşitlilikle başa çıkma" olarak adlandırdığı dördüncü bir bölgeselleşme dalgasından bahsetmektedir. Bu dönemin temel özelliği, 2011'de kurulan Pasifik İttifakı ile pragmatik ve piyasa temelli bölgeselcilığe geri dönüş çabasıdır. Kolombiya, Meksika, Peru ve Şili tarafından kurulan Pasifik İttifakı, ticaretin serbestleştirilmesi ve ekonomik iş birliğine odaklanmış; Asya-Pasifik ile bağları güçlendirerek küresel rekabet gücünü artırmayı hedeflemiştir (Estevadeordal vd., 2015: 262). Ancak, üyelerin coğrafi olarak dağınıklığı ve sınırlı grup içi ticaret, daha derin entegrasyonu engellemiştir. Aynı dönemde, Güney Amerika'daki bölgesel yönetim krizine yanıt olarak 2019'da Kolombiya ve Şili'nin öncülüğünde Güney Amerika'nın İlerleme ve Entegrasyon Forumu (*Foro para el Progreso de América del Sur-Prosur*) kurulmuştur. UNASUR'un Venezuela krizine çözüm getirememesi üzerine ortaya çıkan Prosur, Brezilya'nın azalan etkisiyle oluşan liderlik boşluğunu doldurmayı hedeflemiştir. Ancak, resmi bir kurucu anlaşmaya veya sekreteryaya sahip olmayan Prosur, daha çok esnek bir siyasi platform olarak var olmuş ve bölgesel sorunların çözümünde yetersiz kalmıştır

(Barros ve Gonçalves, 2021: 8-12). Kurumsal zayıflık ve liderlik eksikliği nedeniyle Prosur, bölgesel entegrasyonu güçlendirmede başarısız olmuş ve üye ülkelerdeki iktidar değişiklikleri sonrası önemini yitirmiştir.

Özetle, Latin Amerika'da bölgesel entegrasyon ve iş birliği çabaları, farklı tarihsel dönemler boyunca çeşitli dalgalar halinde gelişim göstermiştir. Her dalga, dönemin küresel ve yerel dinamiklerine bağlı olarak bölgeselcilik anlayışını yeniden şekillendirmiş, kimi zaman ekonomik özgürleşme ve küresel entegrasyonu önceleyen neoliberal yaklaşımlarla, kimi zaman ise sosyal dayanışma ve siyasi bağımsızlık arayışlarını ön plana çıkaran post-liberal projelerle karakterize edilmiştir. Günümüzde Pasifik İttifakı gibi yeni nesil girişimler, pragmatik yaklaşımlar ile bölgesel rekabet gücünü artırma amacı güderken, bölgeselcilikteki derinleşme eksikliği ve bölge içi iş birliğini geliştirme konusundaki sınırlılıklar, Latin Amerika'nın bir arada hareket etme potansiyelini hala kısıtlamaktadır.

Bölgesel Liderlik ve Liderlerin Entegrasyon Girişimlerinde Rolü

Latin Amerika'da 1990'ların sonlarına kadar bölgedeki baskın gücün ABD olduğu kabul edilmekteydi. Bölgede 1970'lerin sonundan itibaren literatüre giren otonomi kavramı, bölge ülkelerinin bağımlılığı sorunsalına çözüm arayışı içinde doğmuştu. Otonomi inşasındaki en önemli eylemlerden biri merkezden gelen dış tehditlere karşı bölgesel ittifaklar kurmaktı. Brezilya'nın öncülüğünde Mercosur'un kurulması ve ardından Güney Amerika'da altyapıyı güçlendirerek çok yönlü iş birliğinin önünü açma çabaları, bölge dışı aktörleri dışlayan ve Güney Amerikalılık kimliğini vurgulayan yeni bir bölgeselcilik anlayışını şekillendirdi. Bu süreçte, ABD'nin 11 Eylül sonrası dış politika odağını Orta Doğu'ya kaydırmasıyla oluşan liderlik boşluğu, 'pembe dalga' hükümetlerin iktidara gelmesi ve emtia patlamasının bölge ekonomilerine sağladığı büyüme fırsatları, Latin Amerika'nın otonomi arayışını güçlendirdi ve merkeze karşı daha bağımsız bir bölgesel yapı ortaya çıkardı. (Williams, 2015: 204).

Bölgesel güçler literatürde ele alınırken, bazı temel özelliklere sahip oldukları konusunda genel bir uzlaşa bulunmaktadır. Bu güçlerin a) belirli bir bölgeye ait olmaları, b) güç kapasitesi bakımından bölgedeki diğer ülkelere kıyasla üstün olmaları ve c) bölge üzerinde etkili bir role sahip olmaları yaygın olarak kabul edilmektedir (Destradi, 2010: 905). Bununla birlikte, bu ülkelerin sahip oldukları güç kapasitelerini kullanma biçimleri farklılık gösterebilmektedir. İlerleyen bölümde açıklanacağı gibi, Latin Amerika alt bölgelere bölünmüş bir bölge yapısına sahiptir. Bölgedeki hiçbir ülke tüm alt bölgeler üzerinde etkili olabilecek bir kapasiteye sahip değildir. Bu nedenle bölgesel liderlik iddiasının Güney Amerika alt bölgesi için geçerli olduğu görülmektedir.

Özellikle CELAC içerisinde olmak üzere, potansiyel bir lider olarak Meksika'nın gerek coğrafi yakınlık gerekse NAFTA gibi anlaşmalar aracılığıyla ABD'nin etkisini daha fazla hissetmesi, ekonomik ve demografik olarak liderlik kapasitesi olduğu dönemlerde bile kısıtlayıcı olmuştur.³ Bölgede nüfus, coğrafi büyüklük, ekonomik güç ve diplomatik kapasite gibi farklı güç faktörlerine sahip olması bakımından Brezilya, doğal olarak liderlik kapasitesi olan bir ülke olarak göze çarpmaktadır. Brezilya ile beraber Chávez dönemi Venezuela'sı bölgede liderlik talebi olan bir diğer ülkedir. Her ne kadar Venezuela son on yılda liderlik talebini ve kapasitesini kaybettiyse de iki ülke de bölgesel iş birliğini arttırmak bakımından önemli girişimlerde bulunmuş, bölgesel örgütlerin kurulmasına vesile olmuştur.

Bu bölümde, Venezuela ve Brezilya'nın bölgesel liderlik rolleri, bölgesel örgütler üzerinden ele alınacak ve bölgedeki iş birliği ile entegrasyon girişimlerine katkıları değerlendirilecektir. Her iki ülke de Jaguaribe (1979) ve Puig (1980)'in otonomi inşasına yönelik yaklaşımları çerçevesinde, merkezden gelebilecek dış tehditleri dengelemek amacıyla bölgesel ittifakları güçlendirmeye odaklanmıştır. Benzer şekilde Kacowicz ve Wajner (2022: 22), bölgesel entegrasyonun önemini vurgulayarak, "hegemonya etkisinden kurtulmak veya onu yumuşak dengelemek için bölgenin rolünü" öne çıkarmaktadır. İki ülke de ABD karşısında entegrasyon konusunda söz konusu yaklaşıma benzer eğilimler göstermektedir.

Venezuela ve Post-hegemonik Bölgeselcilik

Venezuela'nın Güney Amerika'daki liderliği, özellikle ALBA aracılığıyla, ideolojik yaklaşımı, anti-empyralist duruşu ve ABD etkisine karşı bölgesel dayanışmayı teşvik etmeye odaklanmasıyla karakterize edilmiştir. Başkan Hugo Chávez (1999-2013) yönetimindeki Venezuela, ALBA'yı sosyal refah, egemenlik ve neoliberal politikalara karşı direnişe öncelik vermeyi amaçlayan Bolivarıcı bir bölgeselcilik modelini savunmak için bir platform olarak kullanmıştır. Adını 19. yüzyılın bağımsızlık kahramanı Simón Bolívar'dan alan ALBA için Chávez'in vizyonu Latin Amerika bütünlüğü ve bölgesel iş birliği fikrine dayanıyordu.

---

3 Meksika, bölgesel iş birliği girişimlerinde stratejik fakat limitli bir katılım göstermektedir. Önemli bir diplomatik güç olan ülke, genellikle Brezilya'nın bölgesel etkisine karşı dengeleyici bir unsur olarak görülebilir. CELAC'a aktif katılımı ve Latin Amerika kimliğinin altını çizerek iş birliğini teşvik etme girişimleri, ülkenin bölgesel liderlik hedefinin bir göstergesidir. Buna karşın, Meksika'nın NAFTA (bugünkü adıyla USMCA) içerisindeki konumu ve Kuzey Amerika ile ekonomik ve siyasi entegrasyonu, Latin Amerika'da ortaya çıkan entegrasyon girişimlerine tam olarak dahil olma isteği ve kapasitesini sınırlamaktadır. Bu durum, Meksika için bir açmazı neden olmaktadır (Torres del Sel, 2013: 32). Ülke, bölgesel nüfus talep etmesine rağmen, başlıca ekonomik bağlarının Latin Amerika dışında olması bölgeye yönelik sürdürülebilir politikalar izlemesine engel olmakta, potansiyel bölgesel liderlik rolünü zayıflatmaktadır.

Ekonomik serbestleşmeden ziyade sosyal adalete dayalı bir entegrasyonu savunan Chávez, ALBA'yı alternatif bir bölgeselcilik modeli olarak konumlandırdı. Chávez hükümeti, neoliberal ekonomiye karşı çıkan ve devlet öncülüğünde kalkınma, servetin yeniden dağıtımı ve sosyal programları vurgulayan bir '21. Yüzyıl Sosyalizmi' modelini savundu (Muhr, 2011:179). Bu ideolojik çerçeve ALBA'yı Mercosur gibi daha piyasa odaklı olan diğer bölgesel örgütlerden ayırdı. Bu duruş, sömürgecilik ve emperyalizme karşı huzursuzluğu paylaşan ülkelerde yankı buldu ve Chávez'in özellikle sol eğilimli hükümetler arasında önemli bir etki kazanmasını sağladı. Bu da merkeze karşı ittifaklar kurulmasının bir örneği olarak bölgenin otonomisinin artmasını beraberinde getirdi.

Venezuela, bazı mekanizmalar ve girişimler aracılığıyla bölgesel iş birliğini teşvik etmeyi amaçlamıştı. Venezuela'nın en önemli girişimlerinden biri 2005 yılında oluşturulan Petrocaribe projesiydi. Petrocaribe aracılığıyla Venezuela, Karayipler ve Orta Amerika ülkelerine indirimli fiyatlarla veya uygun finansman koşullarıyla petrol tedarik ederek bölgedeki ekonomik bağları ve siyasi etkisini güçlendirdi. Bu düzenleme Venezuela'nın petrol zenginliğini kullanarak daha küçük ekonomilerden sadakat ve destek kazanmasına yardımcı oldu (Sanahuja, 2012: 14). Bir diğer girişim, ALBA'nın sosyal programlar ve insani yardıma öncelik vermesiydi. Örneğin Venezuela, üye ülkelere sağlık hizmeti sağlanması için Küba ile iş birliği içerisinde çalıştı. Son olarak Venezuela, Ortak Bölgesel Bedel Sistemi SUCRE'yi (*Sistema Único de Compensación Regional*) ALBA ülkeleri arasında ticareti kolaylaştırmayı ve ABD dolarına olan bağımlılığı azaltmayı amaçlayan sanal bir para birimi sistemi olarak tanıttı. Sistem kapsam olarak sınırlı kalsa da bloğun ABD'nin hakimiyetindeki küresel finans kurumlarından daha fazla ekonomik özerklik elde etme girişimini sembolize etmekteydi (Sanahuja, 2012: 17). Söz konusu girişimler, bölge ülkeleri için merkezin sunduğu sisteme alternatif yaratarak bölge içinde dışarıya karşı otonominin artmasını sağlamıştı.

Venezuela'nın ALBA'daki liderliği, Latin Amerika'da sol hükümetlerin iktidara geldiği 2000'li yılların başındaki pembe dalga hareketiyle uyumluydu. Venezuela'nın vizyonu, Chávez'i kendi iç gündemleri için siyasi, ekonomik ve sembolik destek sağlayan ideolojik bir müttefik olarak gören Bolivya'nın Evo Morales'i ve Ekvador'un Rafael Correa'sı gibi liderlere ilham verdi. Chávez ALBA'yı açıkça ABD ve OAS'ın etkisine karşı bir denge unsuru olarak konumlandırdı. Küba ile yakın ilişkiler geliştirerek ve bölgedeki müttefiklere kur yaparak Venezuela, başarısız olan Amerika Kıtası Serbest Ticaret Bölgesi (*Free Trade Area of the Americas-FTAA*) gibi ABD liderliğindeki bölgesel girişimlerin ve örgütlerin hegemonyasına meydan okuyabilecek bir blok oluşturmaya çalıştı (Briceño Ruiz, 2016: 171). Ancak ALBA'nın ideolojik duruşu Güney Amerika içinde kutuplaşmaya da yol açtı. Kolombiya ve Şili gibi daha orta yolcu ya da muhafazakâr hükümetlere sahip ülkeler ALBA'ya katılma ya da Venezuela'nın çatışmacı ve ekonomik açıdan sürdürülemez olarak gördükleri bölgeselcilik

anlayışını destekleme konusunda isteksiz davrandılar (Sanjuán, 2008: 173). Bu ideolojik bölünme, daha geniş, daha kapsayıcı entegrasyona yönelik bölgesel çabaları karmaşıktırdı ve Latin Amerika bölgeselcilğinde yaşanan parçalanmaya katkıda bulundu.

Venezuela'nın ALBA aracılığıyla inşa ettiği bölgesel etkisi büyük ölçüde sosyal programları ve Petrocaribe gibi ekonomik destek girişimlerini finanse eden petrol zenginliğine bağlıydı (Torres del Sel, 2013: 36). Ancak 2014 yılında petrol fiyatlarının düşmesi, Chávez sonrası dönemin başarısız ekonomi yönetimiyle birleşince ülkenin bölgedeki etkisi ciddi şekilde zayıfladı. Sonuç olarak Venezuela örgüt içindeki finansal taahhütlerini daha fazla sürdüremez hale geldi ve ALBA'nın etkisi azaldı. Nicolás Maduro'nun liderliğinde derinleşen siyasi ve insani kriz Venezuela'nın bölgede liderlik etme kapasitesini daha da aşındırdı. Maduro yönetiminin otoriter uygulamalarının uluslararası alanda kınanması Venezuela'yı diplomatik olarak izole etti ve ALBA'nın etkisinde keskin bir düşüşe yol açtı. Bununla birlikte, ALBA'nın kurumsal çerçevesi, sınırlı uluslarüstü otorite nedeniyle de nispeten zayıf kaldı. Bu kurumsal derinlik eksikliği ALBA'yı Venezuela'nın maddi desteğine ve siyasi liderliğine son derece bağımlı hale getirerek bloğu Venezuela'nın ekonomik ve siyasi istikrarındaki değişimlere karşı savunmasız bıraktı.

Brezilya ve Yumuşak Dengeleme Yoluyla Bölgeselcilik

1988 Anayasası'na göre, Brezilya 'bir Latin Amerika uluslar topluluğunun kuruluşunu teşvik ederek Latin Amerika halklarının ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel entegrasyonunu,' sağlamayı kendine hedef edinmiştir.⁴ Her ne kadar farklı hükümetler döneminde bölgesel entegrasyon ve liderlik girişimleri öne çıksa da yapısal nedenlerden ötürü Brezilya'nın bölgesel bir güç olarak etki alanı Güney Amerika'dan öteye geçememiştir. Fernando Henrique Cardoso'nun başkanlık döneminde (1995-2002) bölgeye yönelik dış politikada Güney Amerikalılık kimliği vurgulanmış, bölgesel kalkınmanın ve iş birliğinin önündeki en önemli engellerden biri olarak altyapı sorunları gündeme taşınmıştır. Brezilya'nın Güney Amerika'daki liderliği, özellikle Güney Amerika Bölgesel Altyapısının Entegrasyonu Girişimi (*Initiative for the Integration of the Regional Infrastructure of South America-IIRSA*), UNASUR ve CELAC gibi bölgesel örgütler aracılığıyla bölgesel uyumu, ekonomik entegrasyonu ve dış etkilerden özerkliği teşvik etme isteklerini yansıtmaktadır (Lima, 2008: 100). Brezilya'nın liderlik yaklaşımı genellikle ekonomi ve altyapı projelerine, çok taraflı diplomasiye ve başta ABD olmak üzere küresel güçlerin yumuşak bir şekilde dengelenmesine odaklanmıştır. Brezilya, bölgenin otonomisini sağlamanın bölge dışı aktörleri devre dışı bırakmaktan

4 Brezilya Federal Cumhuriyeti Anayasası, *Temel İlkeler* (Başlık I), Madde 4, Tek Paragraf, 1988.

geçtiğini, bu nedenle merkeze karşı kapsayıcı ittifaklar geliştirmeyi amaç edinmiştir. Bu şekilde Venezuela'dan farklı bir liderlik modeli ortaya koymuştur.

2000 yılında yürürlüğe giren IIRSA, başta ulaşım, enerji ve telekomünikasyon olmak üzere altyapı yatırımları yoluyla bölge içi entegrasyonu geliştirmeyi amaçlayan çok ülkeli bir girişimdi. Brezilya, altyapı çalışmalarını daha derin ekonomik entegrasyon için kilit bir itici güç olarak görerek IIRSA'nın oluşturulmasında öncü bir rol oynamıştır. Girişim, özellikle Brezilya mallarının Pasifik'e ve diğer Güney Amerika pazarlarına daha kolay erişimini sağlayacak ticaret yollarının geliştirilmesinde Brezilya'nın ekonomik çıkarlarını yansıtmaktadır. IIRSA, büyük inşaat firmaları da dahil olmak üzere Brezilyalı şirketlerin kıta genelinde faaliyet göstermesini sağlayarak Brezilya'nın ekonomik hedefleriyle uyumlu hale gelmiş ve bu yolla Brezilya'nın bölgesel ekonomik varlığını pekiştirmiştir (Malamud, 2016: 218-9). Güney Amerika altyapı ağlarının entegrasyonu, Brezilya'nın 2000'li yıllarda hızla artan tarım ve sanayi ihracatı için avantajlı olan nakliye maliyetlerinin düşmesine de yardımcı olmuştur. IIRSA önemli altyapı projeleri geliştirmiş olsa da bazı Güney Amerika ülkeleri IIRSA'yı Brezilya'nın ekonomik çıkarlarıyla aşırı derecede uyumlu görerek, oluşumu gerçek anlamda bir iş birliği çabasından ziyade Brezilya'nın bölgesel hakimiyet kurması (*sub-imperialism*) için bir araç olarak algılamıştır (Briceño Ruiz, 2016: 167).

Başkan Luiz Inácio Lula da Silva (2003-2010, 2023-) yönetimindeki Brezilya'nın desteğiyle 2008 yılında kurulan UNASUR ise bölgede siyasi iş birliğini geliştirmeyi ve ABD ile OAS'a olan bağımlılığı azaltmayı amaçlamıştır. UNASUR çatışma çözümü, savunma koordinasyonu, sağlık ve altyapı gibi alanlara odaklanarak uyumlu bir Güney Amerika bloğu oluşturmaya çalışmıştır. Brezilya, UNASUR'un kurumsal çerçevesinin ve gündeminin şekillendirilmesinde etkili olmuş, Güney Amerika ülkelerinin ABD karşısında otonomisini arttırmayı ve bölgesel meseleleri ABD etkisinden bağımsız olarak ele alabilecekleri bir forum oluşturmayı hedeflemiştir (Nery, 2016: 60). Brezilya'nın UNASUR'daki liderlik tarzı, diplomasi ve uzlaşma inşasını tercih etmesiyle karakterize edilmiş ve ülkenin bölgesel bir uzlaşmacı hegemonya (Burges, 2008) oluşturmasının önünü açmıştır. Örgüt, Brezilya'nın liderliğinde Kolombiya, Ekvador ve Venezuela arasındaki 2008 And Bölgesi Krizi gibi bölgesel çatışmalarda arabuluculuk rolü oynamış ve diplomatik gerginliklerin barışçıl yollarla çözülmesini kolaylaştırmıştır (Breitegger, 2020). UNASUR içinde ayrıca bölgesel güvenlik iş birliğini teşvik etmek ve ABD'ye askeri bağımlılığı azaltarak bölgesel otonomi arttırmak için önemli bir adım olan Güney Amerika Savunma Konseyi kurulmuştur.

Brezilya'nın kuruluşuna öncülük ettiği bir diğer bölgesel örgüt olan CELAC, 2010 yılında ABD ve Kanada hariç Latin Amerika ve Karayip ülkelerini kapsayan geniş bir örgüt olarak kurulmuştur. Brezilya'nın CELAC'a katılımı, Latin

Amerika'nın birliğini güçlendirme ve küresel sahnede bütünleşmiş bir blok sunma yönündeki daha geniş dış politika hedeflerini yansıtmaktadır. Brezilya, bölgedeki örgütleri Latin Amerika ve Karayipler'in özellikle dış politikada otonomisini artıracak bir platform olarak görmüştür (Russell ve Tokatlian, 2015: 61). CELAC, Brezilya'ya Güney-Güney iş birliğini savunmak ve Çin, Avrupa Birliği ve Afrika ülkeleri gibi bölge dışı ortaklarla ilişki kurmak için çok taraflı bir alan sağlamıştır. Bu şekilde Brezilya, CELAC aracılığıyla bölgesel meselelerde ABD hegemonyasını azaltmayı ve Latin Amerika'nın küresel yönetimdeki kolektif etkisini artırmayı amaçlamıştır. Örgüt, Çin ile bağların güçlendirilmesi ve AB ve Afrika Birliği ile zirvelere ev sahipliği yapılması gibi bazı kayda değer başarılar elde etmesine rağmen CELAC'ın bölge içi dayanışma üzerindeki etkisi, üye sayısının fazlalığı ve güçlü bir kurumsal çerçeveye sahip olmaması nedeniyle sınırlı kalmıştır (Briceño Ruiz, 2018: 588). Brezilya, Jair Bolsonaro (2019-2022) döneminde ABD ve bölgedeki sağcı müttefiklerle yakınlaşmasının bir sonucu olarak CELAC'tan ayrılmış ve örgüte liderlik etme kapasitesini kaybetmiştir.⁵

Daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi Latin Amerika'da bölgesel iş birliği politikaları siyasi konjonktüre bağlı olarak şekillenmektedir. Dolayısıyla bölgesel liderlik, entegrasyonun gelişiminde önemli bir role sahiptir. Söz konusu ülkeler bölgesel liderliği kaybettiğinde ya da liderlerin bölge politikaları üzerindeki etkisi azaldığında, kurulmasına öncülük ettikleri örgütlerde krizler ortaya çıkmaktadır (Nery, 2016: 73). Nitekim, yukarıda bahsedildiği gibi, 2013'te Chávez'in ölümü sonrası Nicolás Maduro'nun Venezuela'da iktidarı devralması, orta vadede ALBA'nın işlevsiz hale gelmesine neden olmuştur. Benzer bir durum Brezilya için de söz konusudur. Ülkenin 2011'den itibaren bölgeye liderlik etme isteğinin yavaş yavaş azaldığını savunan Nolte ve Schenoni (2024: 49), bu durumun Güney Amerika'daki bölgesel iş birliği ortamının istikrarsızlaşmasına ve daha az koordine bir hale gelmesine neden olduğunu, bunun da bölge ülkeleri arasında güç dinamiklerinin değişmesini beraberinde getirdiğini belirtmişlerdir. Öyle ki, 2014 seçimlerinde yeniden Brezilya Devlet Başkanı seçilen Dilma Rousseff'in (2011-2016) yolsuzluk suçlamalarıyla karşılaşması ve izleyen görevden azil süreci, Brezilya'yı bölgesel politikalarından uzaklaştırmış, ülke içindeki krizi çözmeye yönlendirmiştir. Lula da Silva'nın ilk iki başkanlık döneminde Brezilya, bölgesel liderliği sayesinde farklı ideolojileri UNASUR ve CELAC çatısı altında bir araya getirmeyi başarmış olsa da bölgedeki etkisinin azalması sonucunda UNASUR'un krize girmesine engel olamamıştır.

Amitav Acharya gücün önemli olduğunu fakat bölgesel düzenin inşasında yerelin güce verdiği cevapların asıl belirleyici olduğunu iddia ediyor. Dolayısıyla

5 Kasım 2022 başkanlık seçimlerini Lula da Silva'nın kazanması üzerine, Brezilya 2023 yılında hem UNASUR'a hem de CELAC'a bölgesel entegrasyonun güçlendirilmesi söylemleriyle geri dönmüştür. Brezilya, Cardoso hükümetlerinden itibaren Güney Amerika'nın otonomisinin güçlendirmek için somut adımlar atmıştır.

bölgelerin inşasında içerinin dışarıdan daha fazla şey ifade ettiğini söylüyor (Acharya, 2007: 630). Her ne kadar iki ülke de farklı yollarla bölgede ABD'ye ve onun öncülük ettiği kurumlara alternatifler sunarak bölgenin otonomisini arttırmayı hedeflediyse de iki ülkenin liderliği de bölge içindeki diğer ülkeler tarafından sorgulanmaktadır. Bu nedenle, bölgesel güçlerin liderlik kapasitesinin zayıflaması, bu noktada üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Zira, Latin Amerika'da bölgeselleşmenin krize girmesinde de bölgesel güçlerin ülke içi sorunlara yoğunlaşması ve bölgede meşruiyetlerini kaybetmeleri ile bir liderlik boşluğunun oluşmasının etkisi görülmektedir.

Latin Amerika'da Bölgeselleşmenin Krizi

Latin Amerika, bölgesel entegrasyon çabalarının Avrupa'dan sonra kurumsal olarak en erken görüldüğü bölgedir. Bu durum, bölgedeki devletlerin iş birliği konusundaki niyetlerini göstermesi bakımından önemlidir. Latin Amerika'da bölgesel entegrasyon süreçleri, bölgesel liderlerin otonomi inşa etme çabalarına rağmen, hem içsel siyasi ve ekonomik kırılmalıklar hem de dış aktörlerin bölge üzerindeki etkileri nedeniyle sürdürülebilir olamamıştır. Bu bölümde, bölgede son on yılda belirginleşen bölgeselcilik krizi kurumsal, ekonomik ve siyasi olmak üzere üç ana başlık altında incelenecektir.

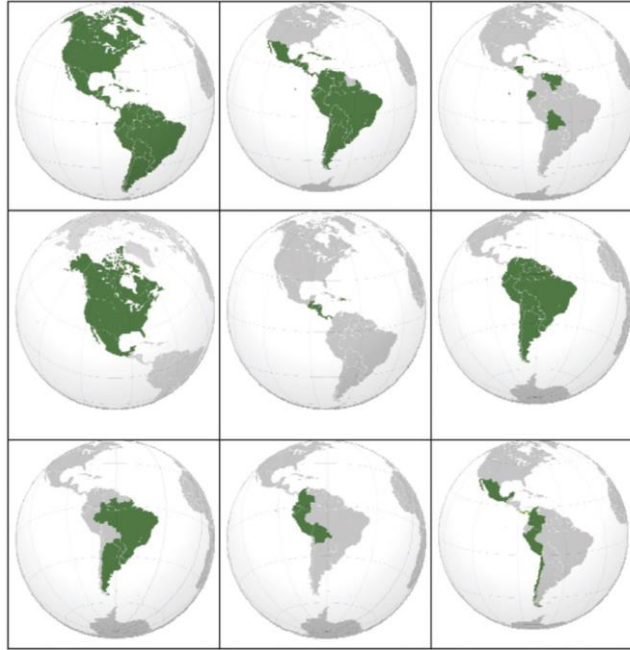
Bölgeselcilik krizi

Bölgesel iş birliği girişimlerinin neden başarısız olduğuna dair literatürde birçok yaklaşım mevcuttur. Bunlardan ilki, bölgedeki örgütlerin sayısının çokluğu ve bölünmüş bir bölgeselleşmenin entegrasyonun önünde engel oluşturduğuna yönelik eleştiridir (Torres del Sel, 2013: 30; Quiliconi ve Espinoza, 2017: 18). Latin Amerika'daki örgütler örtüşen bir bölgeselleşme (*overlapping regionalism*) ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu da devletlerin aynı zamanda çok sayıda bölgesel örgüte üye olabilmesine neden olmuş, örgütler arasındaki norm çatışmaları neticesinde birçok devlet, ilgili örgütlerin anlaşmalarına çekince koymak durumunda kalmıştır. Spagetti kasesi etkisi (*spagetti bowl effect*) metaforuyla tanımlanan bu durum (Gardini, 2015: 216), örgütlerin kuruluş hedeflerindeki gibi işleminin önünde engel teşkil etmekte, bir araya gelmeden ziyade bölünmeye neden olmaktadır (Malamud, 2013; Gómez-Mera, 2013). Malamud ve Gardini'ye göre bölgeselleşme başından beri tümüyle kapsayıcı olmamıştır, her zaman teritoryal bir bölünme gözlenmiştir. Bu trend bölgede Güney, Orta ve Kuzey Amerika blokları olarak kendini göstermektedir. Yazarlara göre, bölünmüş ve örtüşen bölgeselci projelerin varlığı, başarılı bir entegrasyonun göstergesi değil; aksine var olan potansiyelin tükenme sinyalleridir. Bu durum iş birliği girişimlerinin yayılması için olumsuz bir tablo çizer. Artık makro bölgedeki

kapsamlı ekonomik entegrasyondan 'bölünmüş iş birliği projeleri seti' anlayışındaki bölgeselleşmeye kayma görülmektedir (Malamud ve Gardini, 2012: 117).

Buna karşın, örtüşen bölgeselleşmenin Latin Amerika için bu denli büyük bir sorun olmadığını savunan yazarlar da mevcuttur (Sanahuja, 2008; Riggiozzi, 2012; Nolte, 2016). Bu yazarlara göre, örtüşme, bölgesel iş birliğinin derinleşmesi sonucunu da beraberinde getirebilir. Zira bu sayede devletlerin birbiriyle olan etkileşimi artacak ve daha fazla iş birliği alanı ortaya çıkacaktır. Hatta Nolte'a göre bölgede Covid-19'un sonucu olarak zirve toplantılarının azalması, bölgesel örgütlerin zayıflamasına ve etkisizleşmesine yol açan önemli nedenlerden biridir (2021: 182). Elbette zirve diplomasisinin azalmasının bir diğer nedeni de üye ülkelerin liderleri arasındaki ideolojik kutuplaşmadır. Örneğin, pandemi öncesinde, tüm kurucu üyelerin katıldığı son UNASUR toplantısı 2014'te gerçekleşmiş, daha sonra üye ülkelerin liderleri arasındaki uzlaşmazlıklar nedeniyle toplantılar uzun bir süreliğine askıya alınmıştır.

Latin Amerika'da Merkezileşmemiş Bölgeselleşme

Sol üst köşeden sağ alta doğru sırayla: 1) Amerika kıtası, 2) Latin Amerika, 3) ALBA, 4) Kuzey Amerika (NAFTA), 5) Orta Amerika (SICA), 6) Güney Amerika (UNASUR), 7) Mercosur, 8) And Topluluğu, 9) Pasifik İttifakı. Kaynak: Malamud ve Gardini, 2012: 122.

Bölgede otonomiyi arttırmak amacıyla merkeze karşı kurulan ittifakların bir diğeri CELAC'tır. Amacı ABD müdahalelerinden bağımsız bir karar alma mekanizması inşa ederek bütünlüklü bir Latin Amerika ortaya koymak olan CELAC, bölgedeki örgütlerin kapsayıcı olmadığına yönelik eleştirileri boşa çıkarmaktadır. Şubat 2010'da Rio Grubu ve CALC'ın birleşmesi ile Latin Amerika ve Karayip Devletleri Topluluğu (CELAC) olarak bilinecek olan bölgesel bir blok oluşturulması önerilmiştir. OAS'a alternatif olarak kurulan bu örgüt, ABD hegemonyasına karşı bölgedeki 33 ülkenin oluşturduğu bir inisiyatiftir. Ne var ki CELAC'ın temel amacı siyasi bir uzlaşma mekanizması olmak ve bölge ülkeleri için dış temsil işlevi görmektir. Hukuki altyapısı olan bir bölgesel örgüt değildir, bürokrasisi ve düzenli bir bütçesi yoktur. Zayıf kurumsal yapısı, ülkelerin çıkarlarına göre hareket edebilmelerine imkân sağlamakla birlikte, bu esnek yapı ortak karar almayı zorlaştırmaktadır (Sanahuja, 2012: 23). Dolayısıyla entegrasyonun derinleşmesi için örgütlerin kurumsallaşması gerektiği eleştirisine yanıt verememektedir.

Sonuç olarak, Latin Amerika'da bölgesel iş birliği ve entegrasyon girişimleri, örtüşen projeler ve ideolojik farklılıklar nedeniyle kapsayıcı bir birliktelik oluşturmakta zorlanmaktadır; bu durum, bölgeselleşme çabalarının kurumsal altyapı ve istikrar açısından derinleşmesini engelleyerek mevcut potansiyelin tükenmesine işaret etmektedir.

Bölgeselciliğin Ekonomik Krizi

Latin Amerika bölgeselciliğinin sınırlı başarı göstermesinin bir diğer nedeni, bölge içi ekonomik entegrasyonun yeterince gelişmemiş olmasıdır. Bölgenin ekonomik entegrasyona dair karşılaştığı zorluklardan biri bölge içi ticaretin sınırlılığıdır. Zayıf bölge içi ticaret, üye ülkeler arasında derin bağların kurulmasını ve dolayısıyla daha güçlü bir entegrasyonun ortaya çıkmasını zorlaştırmaktadır. Bölgede ticari ilişkilerin sınırlı kalmasının en görünen nedeni ülkelerin hammadde üretiminde yoğunlaşması ve birbirine benzer ürünler üretmesidir. Özellikle ithal ikameci kalkınma dönemi başta olmak üzere, bölge ülkeleri dönem dönem sanayileşmenin ön plana alınması gerektiğine dair yaklaşımlar benimsenmektedir. Buna rağmen, son yirmi yılda artan Çin etkisi, emtia patlaması dönemiyle beraber ülkeleri hammadde ihracatına dayalı büyümeye bağımlı kılmıştır. Bu da bölge içinde oluşabilecek bir karşılıklı bağımlılık ortamının önüne geçmektedir.

Bölge ülkelerinin aralarındaki ekonomik asimetri, entegrasyonun önündeki bir diğer zorluktur (González vd., 2023: 15). Bölge içi ticaretin, örgüt üyesi ülkeler için kârlı hale gelmesi, aralarında var olabilecek hem yapısal hem de düzenleyici asimetrileri birbirleriyle uyumlu hale getiren düzenlemelerin yapılmasıyla

mümkün olabilir. Aksi takdirde, bloğun gelişimi mevcut asimetrisi derinleştirmeye ve entegrasyon sürecini zayıflatan gerilimler yaratmaya hizmet edebilir.

Örneğin, Bekerman ve Rikap, Mercosur içerisindeki asimetrisi dikkat çekmektedirler (2010: 168). Rıos ise üye ülkelerin üretim yapıları arasındaki farklılıkları entegrasyon sürecinin önündeki en büyük engel olarak görmekte ve bu sorunu çözmek için üretim ve yatırım teşviklerinin kullanımının kontrol edilmesini ve söz konusu farklılıkların azaltılması için uygun araçların tasarlanması uygulanmasını önermektedir (2004: 27-30). Bununla beraber, ortak gümrük tarifesi zaman içinde sürdürülebilir olması için, her bir üye ülkenin rekabet koşullarında ani değişimlere yol açmamak amacıyla sanayinin yeniden yapılandırılması ve dış ticaret rejimlerinin koordine edilmesi gerektiğini savunarak bu tavsiyeleri sektör politikalarına genişletmektedir (Bekerman ve Rikap, 2010: 168). Bir diğer ekonomik entegrasyon girişimi olan Pasifik İttifakı ise daha çok serbest piyasa ekonomilerini benimsemiş ülkeler arasında oluşturulmuştur; ancak bölge dışı ticaret ilişkilerine daha fazla odaklanması nedeniyle, bölge içi ticaretin gelişmesine yönelik katkısı sınırlı kalmıştır (van Klaveren, 2017: 20).

2000'lerin başından itibaren Çin'in Latin Amerika üzerindeki artan ekonomik etkisi bölge ekonomilerine kaynak sağlarken, aynı zamanda ABD'nin etkisini azaltma potansiyeline sahip olmuştur (Garzón, 2015: 10-11). Bu durum, bölgenin ABD karşısında otonomisini artırmış, fakat Çin'in bölge ülkeleriyle ikili ekonomik ilişkiler kurma eğilimi, ekonomik entegrasyon fikrinin neredeyse sonunu getirmiştir. Bugün Brezilya kadar, görece küçük bir ülke olan Uruguay da Mercosur çerçevesinde hareket etmek zorunda kalmak yerine kendi ticari ilişkilerini kendi belirlemeyi talep etmektedir.

Bu ekonomik zorluklar, Latin Amerika bölgeselciliğinin kurumsal yapısında değişiklikler yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ekonomik çeşitliliğin teşvik edilmesi, sanayileşme politikalarının desteklenmesi ve dış ticaret ilişkilerinde daha dengeli bir yaklaşım benimsenmesi, entegrasyon çabalarının başarısını artırabilir. Ancak bu yönde atılacak adımlar, ülkeler arasındaki ekonomik farklılıkları göz önünde bulunduran uzun vadeli stratejiler gerektirir. Bununla birlikte ülkelerin uluslararası ticarete bölgesel bloklar olarak hareket etmesi hem pazarlık güçlerini hem de bölgesel iş birliğini arttıracak ve bölgenin merkeze karşı otonomisini güçlendirecektir.

Bölgeselciliğin Siyasi Krizi

Latin Amerika'da bölgesel örgütler, görevdeki başkanların kişisel ve ideolojik tercihlerinden oldukça etkilenmektedir. Bu etki, örgütlerin politikaları tutarlı bir şekilde uygulama veya entegrasyonu ilerletme kabiliyetini

sınırlamaktadır. Bölgede çok taraflılığın son yıllardaki en ciddi krizini yaşamasının siyasi anlamda birkaç temel nedeni vardır. İlk olarak, bölgenin çıkarlarını savunacak veya ortak bir gelecek vizyonunu destekleyecek siyasi ağırlığa sahip liderlerin eksikliği göze çarpmaktadır. 2018 sonunda Meksika'da Andrés Manuel López Obrador ve Brezilya'da Jair Bolsonaro'nun seçim zaferlerinin ardından, Latin Amerika'nın en büyük iki ülkesi, bölgesel iş birliğine ve çok taraflı angajmanlara mesafeli duran güçlü milliyetçi söylemler benimsemiştir. Brezilya hükümetinin 'anti-küreselci' kanadı, uluslararası kuralları ve normları egemenliğe tehdit olarak görerek BM gibi kurumları eleştirirken, López Obrador da milliyetçi bir iç gündemi ön planda tutup dış politikada daha pragmatik bir yaklaşımı tercih etmiştir. Bununla beraber, çok taraflı iş birliğine bağlı ve kriz zamanlarında bölgesel liderlik boşluğunu doldurabilecek konumda olan bazı ülkeler de ciddi iç krizler yaşamaktadır; örneğin, 2019'da Şili, Brezilya'nın geri çekilmesiyle üstlendiği BM İklim Zirvesi'ne ev sahipliği yapmaktan vazgeçmek zorunda kalmış, Şili Cumhurbaşkanı Sebastián Piñera sadece bu zirveyi değil, ABD Devlet Başkanı Donald Trump ve Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in görüşmesinin planlandığı Asya-Pasifik Ekonomik İş birliği zirvesini de iptal etmiştir (Merke vd., 2021: 8).

Venezuela'nın uzun süreli sosyal, ekonomik ve siyasi krizi, Latin Amerika'nın çok taraflılık sorununu derinleştiren bir başka önemli faktördür. Bölgedeki hükümetler, Venezuela'nın mevcut lideri Maduro'nun meşru bir devlet başkanı olup olmadığı veya Venezuela'nın krizine nasıl yaklaşılması gerektiği konusunda bölünmüş durumdadır. UNASUR'daki kriz, Güney Amerika'daki siyasi parçalanmanın etkisiyle derinleşmiş ve örgütün dağılmasına yol açmıştır. Venezuela krizi ile Prosur ve Lima Grubu gibi yeni bölgesel girişimlerin ortaya çıkışı, UNASUR'un etkinliğini ve varlığını sürdürmesini daha da zorlaştırmıştır (Barros ve Gonçalves, 2021: 3-4). Bu krize katkıda bulunan en önemli faktörlerden biri, Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Paraguay ve Peru gibi ülkelerin topluca üyelikten çekilmeleridir. Nisan 2018'de gerçekleşen bu çekilme, örgüte katılımın ve finansal katkıların durmasına yol açarak UNASUR'u önemli ölçüde zayıflatmıştır. UNASUR, bölgedeki temel siyasi krizleri çözmede yetersiz kalmış ve özellikle Venezuela'daki demokratik krize etkili bir çözüm üretememiştir. Başlangıçta diyalog ve çatışma çözümü için bir platform olarak değerlendirilen örgüt, Venezuela sorununa kararlı bir yanıt veremediği için güvenilirliğini yitirmiş ve işlevselliği zedelenmiştir (Mijares ve Nolte, 2022: 88-89). Ayrıca, örgütün yeni bir Genel Sekreter seçimi gibi liderlik sorunları, üye ülkeler arasındaki gerginlikleri artırmış ve UNASUR'un bölgesel entegrasyon ile iş birliği sağlama konusundaki hedeflerine ulaşamadığı yönündeki algıyı güçlendirmiştir.

Üye ülkeler arasındaki ideolojik kutuplaşma da örgütün etkinliğini azaltmıştır. Sol eğilimli ve sağ eğilimli hükümetler arasındaki bu ayrışma, sağ

eğilimli hükümetlerin yükselişi, Bolivarıcı ideoloji ile ilişkilendirilen UNASUR içerisinde anlaşmazlıklara sebep olmuştur (Nolte, 2021: 182). Bu durum, UNASUR'un yerini almayı amaçlayan Prosur gibi alternatif yapıların ortaya çıkmasını teşvik etse de Prosur'un kurumsal yapısının yetersizliği ve etkinlik sorunları, bölgesel yönetimdeki temel sorunların halen çözülmediğine işaret etmektedir. Sonuç olarak UNASUR'daki kriz, üye ülkelerin çekilmesi, siyasi sorunları çözememe, iç çatışmalar, ideolojik bölünmeler ve yeni bölgesel yapıların ortaya çıkmasıyla derinleşen bir dağılma sürecini ifade etmektedir (Barros ve Gonçalves, 2021: 4).

Benzer şekilde, dış güçlerin bölgedeki etkisinin artması da bölgedeki iş birliği girişimlerinin zayıflamasına neden olmuştur. Özellikle ABD ve Çin arasında Latin Amerika'daki jeopolitik rekabet, bölge ülkelerinin hareket alanını sınırlamakta ve bölgesel iş birliğinin önündeki engelleri artırmaktadır (Merke vd., 2021: 10). Bu noktada sorgulanması gereken önemli bir nokta bölgedeki birçok örgütün ABD hegemonyasına karşı inşa edilmiş olmasına rağmen bugün Çin'in artan egemenliğine karşı bölgesel iş birliğinin son derece zayıf kalmasıdır. Bölge ülkeleri, Çin ile ikili ekonomik ilişkileri tercih etmekte ve son kertede hem bölgenin hem de ülkelerin pazarlık gücünü artırma potansiyeli olan bir iş birliği fırsatından kaçınmaktadır.

Brezilya'nın bölgesel liderliğinin zayıflaması da bu bağlamda kritiktir. Güney Amerika'ya yönelik bölgesel liderlik isteğinin rafa kalktığı Bolsonaro döneminde Brezilya, kuruluşuna öncülük ettiği, temelleri Cardoso ile atılmış olan UNASUR'da üyelliğini önce askıya almış, sonrasında ise örgütten çekilmiştir. Lula da Silva'nın Ocak 2023'te başlayan üçüncü başkanlık dönemi ise ülkenin bölgesel politikaları yeniden ön plana çıkardığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Brezilya Planlama Bakanı Simone Tebet, ülkenin yeni Büyüme Hızlandırma Programı (*Programa de Aceleração do Crescimento*) kapsamında Güney Amerika Entegrasyonunun (*Rotas da Integração Sul-Americana*) beş rotasının 2028 yılı itibarıyla faaliyete geçmiş olacağını belirtmiştir (Agência Senado, 2024). Bu da Brezilya'nın kendi otonomisinin inşası için bölgenin otonomisinin ilk adım olduğu anlayışını yeniden benimsediğini göstermesi bakımından önemlidir.

Bölgede ekonomik entegrasyon girişimleri dışında bölgesel iş birliği ve dayanışmaya yönelik çabalar daha yoğun gözlenmektedir. Bu da örgütlerde kurumsallığın sorgulanmasına, devlet başkanlarına olan bağlılığa ve krizlere karşı daha kırılabilir yapılar oluşmasına neden olmuştur. Devletler arasındaki asimetrik ekonomik gelişim, Brezilya gibi büyük ekonomilerin bölgesel anlaşmalarla bağlı olmak ve dolayısıyla olası uluslararası ticaret fırsatlarını kaçırmak istememesini beraberinde getirmiştir. Bu durum, Mercosur gibi ticaret anlaşmalarında bile tam entegrasyonun sağlanamamasına neden olmuştur. Dolayısıyla, bölgedeki örgütler, gerçek bir entegrasyon platformu olmaktan

ziyade, devletlerin kendi ulusal kimliklerini ve çıkarlarını ön planda tutmalarını sağlayan birer araç işlevi görmektedir.

Sonuç

Jaguaribe (1979) ve Puig (1980) tarafından kavramsallaştırılan otonomi yaklaşımı, Latin Amerika'da bölgesel iş birliğinin temel çerçevesini şekillendirmiştir. Özellikle Venezuela ve Brezilya gibi bölgesel liderlik iddiasında bulunan ülkeler için otonomi, dış aktörlerin etkilerini azaltmak ve onları bölgesel politiklardan uzak tutmak adına önemli bir motivasyon olmuştur. Ancak, bu ülkeler uluslararası faktörlerin etkisinden kurtulamamış; otonomi inşasında etkili olan ulusal yeterlilik gibi unsurları sürdürülebilir şekilde sağlayamamışlardır. Ülke içi ekonomik ve siyasi krizler, bölgesel liderliklerini zayıflatarak iş birliği süreçlerini sekteye uğratmıştır. Bu durum, Latin Amerika'da bölgeselciliğin krize girmesine yol açmıştır.

Latin Amerika'da bölgesel entegrasyon çabalarının hem küresel güç dengeleri hem de bölgenin içsel dinamikleri tarafından sürekli olarak sınındığı görülmektedir. Ekonomik asimetri, hammadde ihracatına bağımlılık ve sanayileşme eksikliği gibi yapısal sorunlar, entegrasyon için gereken karşılıklı bağımlılığı zayıflatmaktadır. Sağ ve sol hükümetler arasındaki ideolojik farklılıkların entegrasyon projelerine olan desteği değişken hale getirmesi ve siyasi istikrarsızlık riski, bölgesel iş birliğini daha kırılğan hale getirmektedir.

Bölgedeki entegrasyon çabaları, küresel aktörlerin etkileriyle de şekillenmektedir. ABD'nin geleneksel hegemonyasının yanı sıra, son yıllarda Çin'in artan ekonomik yatırımları ve siyasi etkisi, yeni bir rekabet ortamı yaratmıştır. Bu durum, bölge ülkelerini denge politikaları geliştirmeye iterken, bölgesel iş birliğinin uzun vadeli bir vizyonla sürdürülebilmesini zorlaştırmaktadır. Otonomi arayışını merkeze alan bir entegrasyon modeli, küresel güçlerin etkilerine karşı daha dirençli bir yapının inşa edilmesine katkı sağlayabilir. Sonuç olarak, Latin Amerika'da bölgesel entegrasyon, tarihsel iş birliği gelenekleri, ortak kültürel bağlar ve ekonomik çıkarlar üzerinden şekillenen çok boyutlu bir süreçtir. Ancak, entegrasyonun derinleşmesi, ülkelerin küresel güçlerin etkilerine karşı daha dirençli ve bağımsız hareket edebilmelerine, aynı zamanda ortak bir vizyon geliştirerek bölgesel otonomiye güçlendirmelerine bağlı olacaktır.

Kaynakça

- Acharya, Amitav (2014). "Global International Relations (IR) and Regional Worlds", *International Studies Quarterly*, 58 (4): 647-659.
- Acharya, Amitav (2007). "The Emerging Regional Architecture of World Politics", *World Politics* 59 (4): 629-652.
- Agência Senado (2024). "Rotas Da Integração Sul-Americana Podem Operar Já Em 2028, Diz Simone Tebet", <https://www12.senado.leg.br/noticias/materias/2024/07/02/rotas-da-integracao-sul-americana-podem-operar-ja-em-2028-diz-simone-tebet> (Erişim Tarihi: 10.11.2024).
- Barros, Pedro S., ve Julia D. Gonçalves (2021). "Crisis in South American regionalism and Brazilian protagonism in Unasur, the Lima Group and Prosur", *Revista Brasileira de Política Internacional* 64 (2). doi:10.1590/0034-7329202100209.
- Bekerman, Marta, ve Cecilia Rikap (2010). "Regional integration and export diversification in MERCOSUR: The case of Argentina and Brazil", *CEPAL Review*, 100: 165-187.
- Breitegger, Melina S. (2020). "Meddling by consent? Brazil's strategy of democracy promotion through UNASUR", Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Stellenbosch University*. https://scholar.sun.ac.za/bitstream/10019.1/109184/1/breitegger_meddling_2020.pdf (Erişim Tarihi: 28.05.2023).
- Briceño Ruiz, José (2017). "Venezuela and the Rise of Brazil: Convergence and Divergence in the Chávez Era", Gian L. Gardini ve Maria Hermínia T. de Almeida (Eds.), *Foreign Policy Responses to the Rise of Brazil: Balancing Power in Emerging States* (New York: Palgrave Macmillan): 160-176.
- Briceño Ruiz, José (2018). "Times of Change in Latin American Regionalism", *Contexto Internacional* 40(3): 573-594.
- Burges, Sean W. (2008). "Consensual Hegemony: Theorizing Brazilian Foreign Policy after the Cold War", *International Relations* 22(1): 65-84.
- Dabène, Olivier (2012). "Explaining Latin America's fourth way of regionalism Regional integration of a third kind", *Latin American Studies Association (LASA) Kongresinde sunulan bildiri* (San Francisco).
- Destradi, Sandra. (2010). "Regional powers and their strategies: empire, hegemony, and leadership", *Review of International Studies* 36 (4): 903-930.
- Erol, Ertan (2020). "Latin Amerika'da Bölgesel Örgütler ve Bölgeselleşme", Esra Akgemci ve Kazım Ateş (Ed.) *Dünyanın Ters Köşesi: Latin Amerika: Tarih, Toplum, Kültür* (İstanbul: İletişim Yayınları): 103-114.
- Fawcett, Louise (2005). "The Origins and Development of Regional Ideas in the Americas", Louise Fawcett ve Mónica Serrano (eds.), *Regionalism and Governance in the Americas: Continental Drift* (New York: Palgrave Macmillan): 27-51.
- Gardini, Gian L. (2015). "Towards modular regionalism: the proliferation of Latin American cooperation", *Revista Brasileira de Política Internacional* 58(1): 210-229.
- Garzón, Jorge F. (2015). *Multipolarity and the Future of Regionalism: Latin America and Beyond*, GIGA Working Papers No. 264. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2567234>.

- Giordano, Paolo, ve Robert Devlin (2011). "Regional Integration", José A. Ocampo ve Jaime Ros (eds.), *The Oxford Handbook of Latin American Economics* (New York: Oxford University Press): 341–367
- González, Germán H., Juan D. García-González, José S. Gómez-Medina, ve Virginia I. Corbella (2023). "Regionalization of Latin America based on asymmetries in the absorptive capacity of countries", *The Journal of Economic Asymmetries* 27. doi:10.1016/j.jeca.2023.e00291.
- Gómez-Mera, Maria L. (2013). *Power and Regionalism in Latin America: The Politics of MERCOSUR* (Notre Dame: University of Notre Dame Press).
- Jaguaribe, Helio (1979). "Autonomía periférica y hegemonía céntrica", *Estudios Internacionales*, 12 (46): 91–130.
- Jaguaribe, Helio, Ferrer, Aldo, Wionczet, Miguel S., ve Santos, Theotonio D. (1969). *La dependencia político- económica de América Latina* (México: Siglo XXI Editores).
- Kacowicz, Arie M., ve Wajner, Daniel F. (2022). "Alternative World Orders in an Age of Globalization: Latin American Scenarios and Responses", Melisa Deciancio, Amitav Acharya, ve Diana Tussie (Eds.), *Latin America in Global International Relations* (Routledge): 11-30.
- Kleinschmidt, Jochen, ve Pablo Gallego Pérez (2017). "Differentiation theory and the ontologies of regionalism in Latin America", *Revista Brasileira de Política Internacional* 60 (1). doi:10.1590/0034-73292017001018.
- Lima, Maria Regina S. (2008). "Liderazgo regional en América del Sur: ¿tiene Brasil un papel a jugar?", Ricardo L. Escobar (eds.), *América Latina: ¿integración o fragmentación?* (Buenos Aires: Fundacion Grupo Mayan): 89-114.
- Malamud, Andrés (2016). "Latin American Regionalism Faces the Rise of Brazil", Gian L. Gardini ve Maria Herminia T. Almeida (eds.), *Foreign Policy Responses to the Rise of Brazil: Balancing Power in Emerging States* (New York: Palgrave Macmillan): 214-226.
- Malamud, Andrés (2013). *Overlapping Regionalism, No Integration: Conceptual Issues and the Latin American Experiences*. EUI RSCAS, 2013/20, Global Governance Programme-42. <https://hdl.handle.net/1814/26336>.
- Malamud, Andrés, ve Gian L. Gardini (2012). "Has Regionalism Peaked? The Latin American Quagmire and its Lessons", *The International Spectator* 47 (1): 116-133.
- Malnigh, Joshua, ve Etel Solingen (2015). "Turning Inward: Ruling Coalitions and Mercosur's Retrenchment", Jorge I. Dominguez ve Ana Covarrubias (eds.), *Routledge Handbook of Latin America in the World* (London: Routledge): 281-297.
- Merke, Federico, Oliver Stuenkel, ve Andreas E. Feldmann (2021). *Reimagining Regional Governance in Latin America*, (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace), https://carnegie-production-assets.s3.amazonaws.com/static/files/Merke_Stuenkel_and_Feldman_Latin_America.pdf (Erişim Tarihi: 03.10.2024).
- Mijares, Víctor, ve Detlef Nolte (2022). "UNASUR: An Eclectic Analytical Perspective of its Disintegration", *Colombia Internacional* 111 (3): 83-109.

- Nery, Tiago (2016). "UNASUL: a dimensão política do novo regionalismo sul-americano", *Caderno CRH* 29 (3): 59-75.
- Nolte, Detlef (2016). "Regional Governance from a Comparative Perspective." Víctor M. González-Sánchez (eds.), *Economy, Politics and Governance Challenges for the 21st Century* (Nova Science Publishers): 1-16.
- Nolte, Detlef (2021). "From the summits to the plains: The crisis of Latin American Regionalism", *Latin American Policy* 12 (1): 181-192.
- Nolte, Detlef, ve Luis L. Schenoni (2024). "To lead or not to lead: regional powers and regional leadership", *International Politics* 61 (1): 40-59.
- Quiliconi, Cintia, ve Raúl S. Espinoza (2017). "Latin American Integration: Regionalism *à la Carte* in a Multipolar World?" *Colombia Internacional* 92 (4): 15-41.
- Puig, Juan C. (1980). *Doctrinas internacionales y autonomía latinoamericana*. Universidad Simón Bolívar Instituto de Altos Estudios de América Latina Fundación Bicentenario de Simón Bolívar.
- Riggirozzi, Pía (2012). "Region, Regionness and Regionalism in Latin America: Towards a New Synthesis", *New Political Economy* 17 (4): 421-443.
- Riggirozzi, Pía, ve Diana Tussie (2021). "Post-Hegemonic Regionalism", *Oxford Research Encyclopedia of International Studies* (Oxford University Press). doi:10.1093/acrefore/9780190846626.013.657.
- Russell, Roberto, ve Juan G. Tokatlian (2015). "Grand Strategy", Jorge I. Domínguez ve Ana Covarrubias (eds.), *Routledge Handbook of Latin America in the World* (London: Routledge): 58-73.
- Sanahuja, Jose A. (2012). *Post-liberal Regionalism in South America: the Case of UNASUR*, EUI RSCAS, Global Governance Programme-13. <https://hdl.handle.net/1814/20394>.
- Sanahuja, José A. (2008). "Del 'regionalismo abierto' al regionalismo post-liberal: Crisis y cambio en la integración regional en América Latina y el Caribe", Martínez A. Laneydi, Lázaro Peña ve Mariana Vazquez (eds.), *Anuario de la integración regional de América Latina y el Gran Caribe 2008-2009* (Buenos Aires: Coordinadora Regional de Investigaciones Económicas y Sociales).
- Sanjuán, Ana M. (2008). "América Latina y el bolivarianismo del siglo XXI: Alcances y desafíos de la política venezolana hacia la región", Ricardo L. Escobar (eds.), *América Latina: ¿integración o fragmentación?* (Buenos Aires: Fundación Grupo Mayan): 145-178.
- Torres del Sel, María M. (2013). "Las políticas regionales de México, Brasil y Venezuela con respecto a la integración de América Latina", *Invenio* 16 (30): 29-46. <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=87726343003> (Erişim Tarihi: 05.10.2024).
- Van Klaveren, Alberto (2017). *Regionalism in Latin America Navigating in the Fog*, SECO/WTI Academic Cooperation Project Working Paper Series 2017/25, https://www.wti.org/media/filer_public/58/1a/581af31d-f1b6-43d6-9ec2-418c06fc9ea5/working20paper20no2025_201720van20klaveren.pdf (Erişim Tarihi: 10.09.2024).

- Williams, Mark E. (2015). "The United States and Latin America", Jorge I. Dominguez ve Ana Covarrubias (eds.), *Routledge Handbook of Latin America in the World* (London: Routledge): 199-210.
- Ziccardi, Natalia S. (2015). "Regional Multilateralism in Latin America: UNASUR, ALBA and CELAC", Jorge I. Dominguez ve Ana Covarrubias (eds.), *Routledge Handbook of Latin America in the World* (London: Routledge): 298-310.